

PKN

Stichting voor
onderzoek
historische
tabakspijpen

Jaarboek 2015

Redactie:

Arjan de Haan en
Bert van der Lingen

JAARBOEK 2015

PKN

Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen

Jaarboek 2015

Redactie: Arjan de Haan en Bert van der Lingen

Uitgave: Stichting PKN, Leiden
www.tabakspijp.nl
info@tabakspijp.nl

English summaries: Bert van der Lingen en Kath Adams (correcties)

Lay-out: Arjan de Haan, DDG 's-Graveland

Druk: DPN Weurt.

Voorzijde omslag: Pijp gemaakt naar aanleiding van het zilveren huwelijksfeest van Franz Jozef en Elisabeth Amalie Eugenie (Sissi). Ongemerkt, Partsch, ca. 1879. (Foto Arjan de Haan)

Achterzijde omslag: Piet Hein pijp, 1828. Gouda, Leendert of Joost Welter, 1828. (Coll. Museum Gouda, foto Bert van der Lingen)

ISBN: 978-90-801138-6-2

© PKN. Overname van artikelen of illustraties is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie. Auteurs zijn verantwoordelijk voor hun bijdragen.

Inhoud

Voorwoord	7
Patriotten en prinsgezinden Rob Roedema en Peter Bitter	9
Aanvulling op ‘Een groep zeldzame eerste-generatiepijpen uit Amsterdams afval, 1590-1625’ Bert van der Lingen	19
Een tabakspijp ter herdenking van de verovering van de zilvervloot door Piet Hein, 1628-1828 Bert van der Lingen	33
Leidens Ontzet op pijpen Ruud Stam	37
Herinneringspijpen naar aanleiding van de Vrede van Aken in 1748 Ron de Haan	47
Afval van een Schoonhovense pijpenbakker Jan van Oostveen	51
De firma G. Rompelman & Compagnie, fabrikant in grof aardewerk en pijpen te Kampen Bert van der Lingen	59
Een ijzeren persvorm uit Gennep en de pijpenmaker Peter Dorn (1849-1871) Jos Engelen	71
Glaspanelen van P. van der Want Gzn (Ivora) in Gouda Barbara Walraven	75
De merken ruiters te paard en vijf schijven in een Delftse tuin en de relatie tussen pijpenmakers te Gouda Bert van der Lingen	79
Een groep bijzondere pijpmodellen van Johann Partsch II, Theresienfeld, Oostenrijk Arjan de Haan	85
Misbruik van de naamsbekendheid van Gambier Arthur van Esveld	93
Geboetseerde en met de hand nabewerkte kleipijpen uit Noord-Frankrijk (Bretagne, Normandië en Nord-Pas-de-Calais) Ron de Haan	101
Iets over de sociale geschiedenis van de Belgische kleipijpenindustrie Ruud Stam	127
De sociale strijd op Belgische pijpen Ruud Stam	139
De Amsterdamse pijpenhandelaar Dirk Entvogel, zijn opvolger Jacob van der Werf en het handelsmerk Wapen van Gouda Bert van der Lingen	147
Advertenties met pijpen en tabak in Zürichse weekbladen, 1730-1806 Bert van der Lingen	165
Engelse summaries	185

Voorwoord

Het Jaarboek 2015 is het derde Jaarboek van de PKN, 'Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen'. Opnieuw ligt er een fraai jaarboek, met gevarieerde artikelen over de geschiedenis van de tabakspijp, voor u. Het is mooi om te zien dat een keur aan auteurs zulke interessante en van fraaie afbeeldingen voorziene artikelen heeft aangeleverd.

Allereerst ruime aandacht voor de Nederlandse kleipijp. Rob Roedema en Peter Bitter behandelen opgegraven kleipijpen en aardewerk van opgravingen in **Alkmaar**, die verwijzen naar de **politieke voorkeur** in Alkmaar in de achttiende eeuw. In het Jaarboek 2014 beschreef Bert van der Lingen een bijzondere groep **eerste-generatiepijpen** uit de periode 1590-1625. Kort na publicatie bleken er nog veel meer vondsten te zijn die in een uitgebreide aanvulling zijn opgenomen. Van dezelfde auteur komen ook bijdragen over een pijp die de verovering van de **zilvervloot door Piet Hein** herdenkt en pijpen uit een **beerput in Delft** die familierelaties tussen de eigenaren van de gevonden merken aantoonst. Ruud Stam maakt een inventarisatie van pijpen die **Leidens Ontzet** in 1574 herdenken en Ron de Haan toont een drietal bijzondere modellen ter gelegenheid van de **Vrede van Aken** in 1748. Jan van Oostveen beschrijft pijpen en afval van een **pijpenbakker in Schoonhoven** en geeft nieuwe inzichten over de nijverheid in deze stad en Bert van der Lingen doet verslag van zijn onderzoek naar de firma **G. Rompelman & Compagnie** in Kampen, die kleipijpen voor de export naar Suriname maakte. Jos Engelen beschrijft een **ijzeren persvorm** die in een tuin in Gennep is gevonden en Barbara Walraven twee **glaspanelen** van de firma P. van der Want Gzn (Ivora) uit Gouda.

De buitenlandse kleipijpen zijn vertegenwoordigd in verschillende artikelen. Arjan de Haan laat in zijn bijdrage fraaie modellen uit de fabriek van **Partsch in Oostenrijk** zien. Arthur van Esveld gaat in op **misbruik van de naam Gambier** in Frankrijk en Ron de Haan toont de kenmerken van de grootste collectie **geboetseerde en met de hand nabewerkte kleipijpen** uit Noord-Frankrijk. Ruud Stam beschrijft de **sociale geschiedenis van de Belgische kleipijpennijverheid** en pijpen die de **sociale strijd in België** verbeelden.

Over de handel en export van kleipijpen heeft Bert van der Lingen een bijdrage over de 18e eeuwse **pijpenhandelaar Dirk Entvogel** uit Amsterdam en zijn opvolger Jacob van der Werf en verder een artikel over tabakspijpen en tabak in **advertenties in Zürichse weekbladen**, waarin onder meer duidelijk wordt welke pijpen in de 18e eeuw naar Zwitserland werden geëxporteerd.

Wij wensen u veel lees- en bladerplezier in het Jaarboek 2015 van de PKN, 'Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen'.

Arjan de Haan en Bert van der Lingen

Afval van een Schoonhovense pijpenbakker

Jan van Oostveen

In het jaar 2009 is door de toenmalige werkgroep kleipijpen van de PKN een boek uitgegeven over de tabakspijpenijverheid in Schoonhoven.¹ In deze monografie wordt uitgebreid ingegaan op de pijpenmakers en de door hun geproduceerde tabakspijpen. Overduidelijk is dat het pijpenmakersambacht in de 18de eeuw haar hoogtijdagen in deze stad heeft beleefd. Recent historisch en archeologisch onderzoek geeft nieuwe inzichten over deze hoogtijdagen van de 18de eeuwse tabaksnijverheid in Schoonhoven.

De basis voor dit voortschrijdende inzicht wordt gelegd door de recente publicatie van Van der Meulen en Smeele over Gouds aardewerk, waarbij ook de Schoonhovense pottenbakkers worden behandeld.² Daarnaast is in 2011 door het bedrijf Synthegra³ een inventariserend veldonderzoek middels proefsleuven (IVO-P) op het terrein van de voormalige zilverfabriek van Hooijkaas⁴ uitgevoerd. In een van de drie getrokken proefsleuven werd materiaal van een pijpenbakker aangetroffen. Het bij deze opgraving verzamelde afval van een pijpenbakker staat centraal in dit artikel.

Gerookte tabakspijpen

Naast het hierna te bespreken pijpenbakkersafval zijn ook gerookte tabakspijpen aangetroffen. De gerookte kleipijpen kunnen gedateerd worden in zowel de 17de als in de 18de eeuw. De opgegraven 17de eeuwse exemplaren zijn in de huidige provincie Zuid-Holland en waarschijnlijk in Gorinchem geproduceerd (afb.1). De productie van Schoonhoven was in de 17de eeuw

beperkt en aangenomen wordt dat in die periode alleen ongemerkte groffe tabakspijpen in de Zilverstad zijn geproduceerd.

Voor de gerookte tabakspijpen die in de 18de eeuw (afb. 2) gedateerd kunnen worden geldt dat de fijne/porseleinen kwaliteit uit Gouda werd betrokken.⁵ De eenvoudige groffe kwaliteit werd op grote schaal lokaal geproduceerd en was dientengevolge voldoende beschikbaar.

Pijpenbakkersafval

Het afval van de pijpenbakker werd in een werkput, die dicht ter hoogte van 'Het Klooster' lag, aangetroffen. Het afval bestond uit zowel tabakspijpen als uit pijpenpotten met bijbehorende kappen/deksels. Binnen de tabakspijpen kan een onderscheid worden gemaakt tussen rondbodempijpen en zijmerkpijpen.

Tabakspijpen

Bij het opgegraven pijpenbakkersafval zijn fragmenten van tenminste 162 kleipijpen aangetroffen. Bijna een kwart van de tabakspijpen kan tot het rondbodemmodel⁶ worden gerekend. Een type dat met uitzondering van een exemplaar van Nicolaas van Koomen, nog niet eerder aan dit productiecentrum kon worden toegeschreven. Net zoals pijpenmakers in Gorinchem, Gouda en Aarlanderveen plaatsten ook (een) pijpenmaker(s) uit Schoonhoven het merk de gekroonde en de ongekroonde 16 op tabakspijpen. Daarnaast zijn rondbodempijpen met het merk BVB aangetroffen. Duidelijk is dat de Schoonhovense pijpenmaker die dit merk op zijn producten plaatste mee wilde liften met de populariteit van dit Goudse kwaliteitsmerk.

De overige driekwart van de tabakspijpen is van het ovoïde model en zijn voorzien van een zijmerk. Veelvuldig komt hier het bekende zijmerk de gekroonde vis boven een drietal golven voor (afb. 4). Afhankelijk

Afb. 1. Een drietal gerookte tabakspijpen die in de periode 1630-1650 kunnen worden gedateerd. Afgebeelde hielmerken (lelie en gekroonde roos) zijn niet op schaal. (Foto: (c) Jan van Oostveen, <http://kleipijp.home.xs4all.nl>).

Afb. 2. Een tweetal gerookte 18de eeuwse tabakspijpen. De tabakspijp van fijne kwaliteit met het merk BOW is in Gouda geproduceerd. Van de groffe tabakspijp die gedateerd kan worden in het eerste kwart van de 18de eeuw, staat het productiecentrum niet vast. Hielmerk niet op schaal. (Foto: (c) Jan van Oostveen, <http://kleipijp.home.xs4all.nl>).

van de initialen die boven de kroon zijn aangebracht kan het product aan een specifieke pijpenmaker worden toegeschreven.

Daarnaast zijn ook, zij het op veel beperktere schaal, tabakspijpen met andere zijmerken aangetroffen (afb. 5). Het zijn de gekroonde N, de gekroonde 18, de eiermand en de gekroonde IG. Al deze zijmerkpipen dragen initialen van pijpenmakers. Uitzondering hierop is een lobbenpijp waarop makersmerken ontbreken. Ontbrekend in deze stort zijn zijmerkpipen met een gekroonde ooievaar, het wapen van Utrecht en de gekroonde vis zonder golven. Dit is een indicatie voor het moment waarop dit afvalcomplex is gevormd.

Afb. 6. Toeschrijving van de aangetroffen tabakspijpen (n = 162) aan de verschillende Schoonhovense pijpenmakers. De niet aan een pijpenmaker toe te schrijven tabakspijpen zijn rondbodempipen en een enkele lobbenpijp.

Op basis van de makersmerken kunnen de tabakspijpen uit de stort aan tenminste 17 tabakspijpenmakers worden toegeschreven (afb. 6). Producten die kunnen worden toegeschreven aan de Schoonhovense pijpenmaker Hannes Lamore zijn het meest frequent aangetroffen.

Bij meerdere exemplaren is het duidelijk waarom ze zijn weggegooid. Zo is er een rondbodempijp aangetroffen waarin, ten gevolge van organische materialen die in de klei aanwezig waren, tijdens het bakken een gat is ontstaan (afb. 7). Andere pijpen vertonen verkleuringen en sommige pijpen zijn versinterd doordat ze te heet zijn gebakken. Daarnaast zijn krom gebakken stelen (afb. 7) in de afvalstort aangetroffen.

Pijpenpotten

Naast tabakspijpen zijn tussen het afval vele fragmenten van pijpenpotten aangetroffen. Het zijn roodbakkende gedraaide potten die van oorsprong op drie poten hebben gestaan. Deze potten zorgden er voor dat de tabakspijpen in een beheerste omgeving

gebakken konden worden en niet beschadigd werden door bijvoorbeeld roet en druipend loodglazuur van gebruiks aardewerk dat tegelijkertijd in de oven werd gebakken. Van een enkel exemplaar kon de diameter van de opening bepaald worden. Deze bedraagt circa 36 cm en komt overeen met de diameter van pijpenpotten zoals we deze uit Gorinchem kennen.⁷ Net zoals de pijpenpotten die we uit andere steden kennen is de binnenzijde van de in Schoonhoven aangetroffen pijpenpotten van witbakkende klei voorzien (afb. 8). Deze witbakkende klei zorgde er voor dat wanneer een pijp tijdens het bakken onverhoeds aan de pot bleef bakken/plakken deze een redelijk onzichtbare, witte, beschadiging kreeg waardoor de pijp als tweede keus verkocht kon worden. Op de buitenzijde van de potten is ter bescherming van de roodbakkende gedraaide pot, vuurvaste klei aangebracht. Deze vuurvaste klei is gemagerd met kaf (afb. 9) en in sommige gevallen met pijpenstelen verstevigd. Dat de potten met tabakspijpen gelijktijdig met loodglazuuraardewerk zijn gebakken blijkt uit het feit dat diverse fragmenten van pijpenpotten ‘beschadigd’ zijn met loodglazuur (afb. 10). Aanwijzingen dat de potten gedurende hun levensduur zijn hersteld,⁸ zoals we dit bijvoorbeeld uit Gorinchem middels ijzeren krammen kennen,⁹ is op één uitzondering na, niet aangetroffen (afb. 11).

Kappen / deksels

Vanuit een archiefstuk uit het jaar 1731¹⁰ van de nabijgelegen stad Gorinchem is bekend dat: ‘Gehoort de klage van de dekenen en gildebreeders van ’t pijpmakersgilde, dat zij van de pottebakkers niet behoorlijk werden gedient, doordien zij haare potten door geen dekzels dekken, waardoor zij grotte schaaden komen te leyden en hierop gehooft de pottebakkers, zijn partijen, door tussenspreken van haar edele grootachtbare, overeengekomen en geaccordeert dat de pottebakkers de potten van de pijpmakers met dekzels zonder loot behoorlijk zullen dekken, en dat de respectieve pijpenmakers alle zes weken promptelijk zullen voldoen, ‘t geen over ’t verbakken van pijpen schuldig zijn’.

Afb. 3. Rondbodempipen uit de stort met pijpenbakkersafval. Afgebeelde hielmerken (16 ongekroond, een drietal varianten van 16 gekroond en het merk BVB) niet op schaal. Datering tabakspijpen 1785-1800. (Foto: (c) Jan van Oostveen, <http://kleipijp.home.xs4all.nl>).

Afb. 4. Tabakspijpen met het zijmerk de gekroonde vis boven golfjes en voorzien van de initialen van de desbetreffende Schoonhovense pijpenmaker. Datering tabakspijpen 1785-1800. (Foto: (c) Jan van Oostveen, <http://kleipijp.home.xs4all.nl>).

Afb. 5. Overige zijmerkpipen en een versierde steel uit de stort van de pijpenbakker. Datering tabakspijpen 1785-1800. (Foto: (c) Jan van Oostveen, <http://kleipijp.home.xs4all.nl>).

Tot op heden zijn er geen deksels of kappen ten behoeve van pijpenpotten als bodenvondst uit Gorinchem bekend. Des te opvallender is dat er binnen deze Schoonhovense stort wel kappen werden aangetroffen. Net zoals de hierboven aangehaalde Gorinchemse kappen zijn de aangetroffen Schoonhovense kappen ook ongeglazuurd. De onderzijden van de kappen zijn op een draaischijf vervaardigd (afb. 12). De bovenzijde van de kap is met de hand gevormd. Het gereconstrueerde geheel heeft de vorm van een klok. Bij een tweetal fragmenten is een gat in de kap aangebracht. Verondersteld wordt dat dit een ontluuchtingsgat (afb. 16) betreft waardoor tijdens het bakken de druk zowel binnen als buiten de pot hetzelfde is. De handgevormde top van het deksel is aan de binnenzijde bijgeschaafd (afb. 13). Hierdoor wordt bereikt dat de wanddikte van de kap redelijk gelijkmatig is. Er zijn geen aanwijzingen aangetroffen dat de kap tijdens het bakken middels een kleistroom op de pijpenpot gefixeerd is geweest.

De gereconstrueerde diameters van de aangetroffen kappen variëren tussen de 28-36 cm. Dit komt redelijk overeen met de 18de eeuwse vermelding door Duhamel de Monceau¹¹ dat Goudse deksels een diameter hadden tussen de 28 – 42 cm.

Kappen of deksels voor pijpenpotten worden zelden aangetroffen. Vooralnog zijn deze deksels alleen bekend uit Alphen aan de Rijn, Gouda en Groningen.¹²

Trompetten en pijpenringen

Tussen de vondsten bevonden zich geen restanten van trompetten¹³ en pijpenringen. Wel is een massief

pijpaarden voorwerp aangetroffen waarvan voornamelijk de functie onduidelijk is (afb. 14). Dit lijkt een indicatie te zijn dat de pijpenmaker bij het vullen van de potten geen specifieke hulpmiddelen gebruikte om de tabakspijpen in de pot te stapelen en te fixeren.

Ovenrestanten

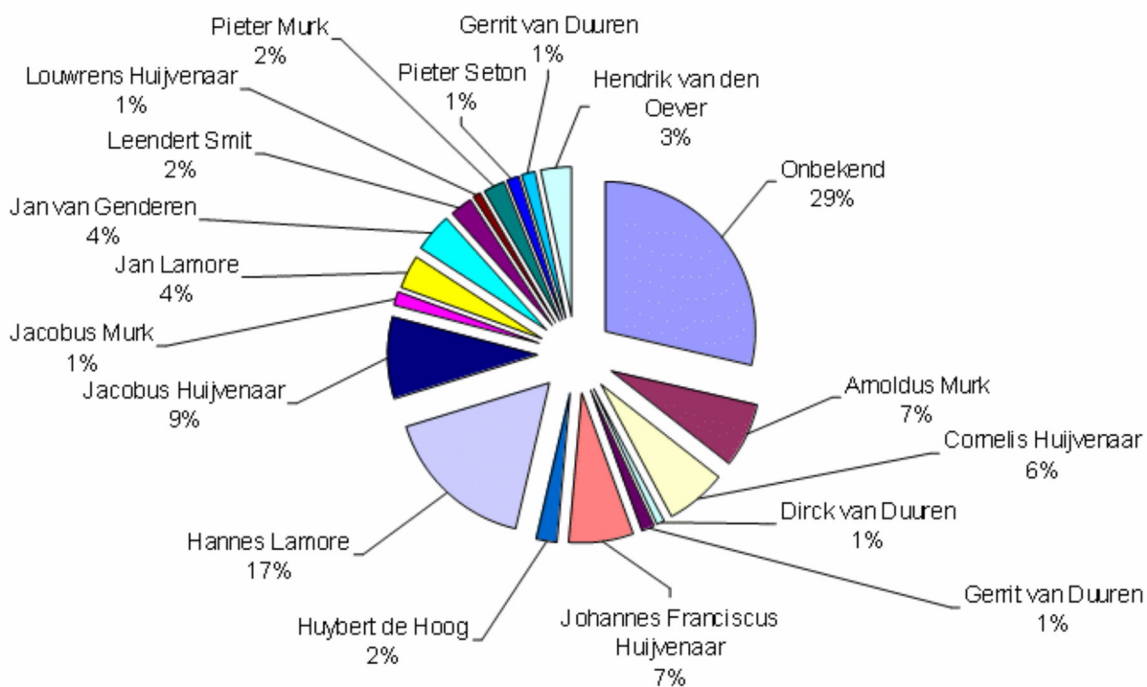
Binnen het vondstcomplex bevonden zich meerdere stenen waarvan duidelijk is dat zij aan hoge temperaturen zijn blootgesteld. Opvallend is dat diverse van deze stenen een schuin afgesneden kant hebben (afb. 15). Op een enkel exemplaar is een geometrische versiering aangebracht.

Overige vondsten

Tussen het afval van de pijpenbakker zaten ook enkele andere vondsten. Hiertoe behoren zowel geglazuurde als ongeglazuurde dakpannen, fragmenten van roodbakend aardewerk en fragmenten van bot. Bij geen van deze vondsten kon een directe relatie met een pijpenmaker en/of pijpenbakker worden gelegd.

Schoonhovense pijpenbakkers

Om de vondsten te kunnen duiden is het noodzakelijk om zich te verdiepen in de Schoonhovense pijpenbakkers. Met de recente publicatie van Van der Meulen en Smeele¹⁴ is hier veel meer over bekend geworden. De voornamelijk vroegste vermelding van een Schoonhovense pottenbakker is van het jaar 1566 wanneer een zekere Cornelis Gerritsz, pottenbakker, op de Havenstraat woonachtig was.

Afb. 6. Toeschrijving van de aangetroffen tabakspijpen (n = 162) aan de verschillende Schoonhovense pijpenmakers. De niet aan een pijpenmaker toe te schrijven tabakspijpen zijn rondbodempijpen en een enkele lobbenpijp.

Afb. 7. Misbaksels van tabakspijpen gevonden in de afvalstort van de pijpenbakker. Links een rondbodempijp met het merk 16 ongekroond waar een gat in de ketelopening is ontstaan. Rechts een krom getrokken pijpensteel. (Foto: (c) Jan van Oostveen, <http://kleipijp.home.xs4all.nl>).

Afb. 8. Randprofiel van een roodbakkende gedraaide pot waar aan de binnenzijde de witbakkende klei zichtbaar is. (Foto: (c) Jan van Oostveen, <http://kleipijp.home.xs4all.nl>).

Afb. 10. Buitenzijde van een pijpenpot die onder de loodglazuur zit. (Foto: (c) Jan van Oostveen, <http://kleipijp.home.xs4all.nl>).

Afb. 11. Fragment vuurvaste klei waarop twee groeven zichtbaar zijn die mogelijk een aanwijzing vormen dat pijpenpotten nadat ze gebarsten waren, middels krammen werden hersteld. (Foto: (c) Jan van Oostveen, <http://kleipijp.home.xs4all.nl>).

Afb. 12. Zijaanzicht en doorsnede kap pijpenpot. (Foto: (c) Jan van Oostveen, <http://kleipijp.home.xs4all.nl>).

Afb. 13. Geschaafde binnenzijde kap pijpenpot. (Foto: (c) Jan van Oostveen, <http://kleipijp.home.xs4all.nl>).

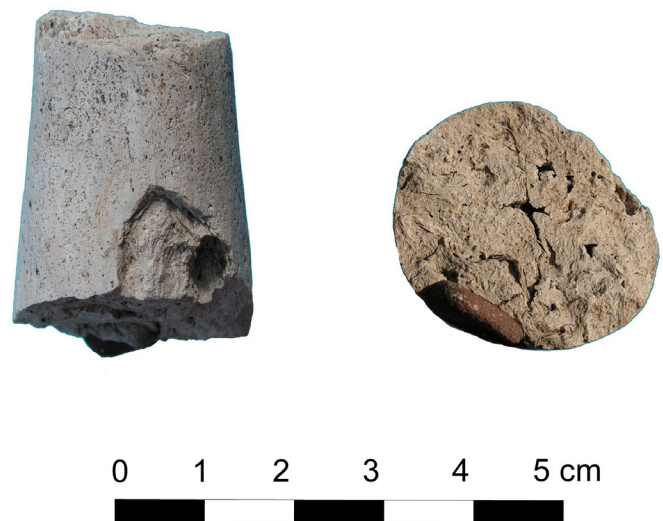
In het jaar 1597 sticht de van oorsprong Rotterdamse pottenbakker Jacob Cornelisz een nieuwe pottenbakkerij in Schoonhoven. Hiervoor koopt hij voor 150 Carolusgulden een stuk land buiten de Veerpoort. Het is uiteindelijk de locatie waar gedurende een periode van bijna 200 jaar een (pijpen- en) pottenbakkerij gevestigd zou zijn. Duidelijk is dat reeds in de 17de eeuw op deze locatie door de toenmalige eigenaar van de pottenbakkerij, Peter Nouwels, tabakspijpen zijn gebakken.¹⁵ De omvang van de te bakken tabakspijpen zal voor Nouwels beperkt zijn gebleven aangezien het aantal pijpenmakers in het midden van de 17de eeuw in Schoonhoven beperkt is geweest.

In de tweede helft van de 17de eeuw komt deze pottenbakkerij die gelegen is buiten de Veerpoort, in het bezit van de familie Van Duijn. Daarbij is de rol van de van oorsprong Goudse pottenbakker Reijnier van Duijn zeer belangrijk voor de Schoonhovense pijpenmakerij. Nadat Reijnier in 1691 zijn pottenbakkerij op de Peperstraat in Gouda heeft verkocht vertrekt hij naar Schoonhoven. In Schoonhoven ontplooit Reijnier plannen om de pottenbakkerij buiten de Veerpoort verder te laten specialiseren in het bakken van tabakspijpen. Om dit te realiseren wordt in het jaar 1693 een rekest ingediend. Nadat dit rekest in 1694 is verworpen vertrekt Reijnier uit Schoonhoven. Zijn plannen blijven echter voortleven en het duurt tot het jaar 1700 alvorens zij door Arij van Duijn worden gerealiseerd. Deze nieuwe pijpenbakkerij lijkt de aanzet te zijn geweest voor de florierende pijpenmakerij in 18de eeuwse Schoonhoven. Nadat Arij in 1716 is overleden wordt een financieel overzicht gemaakt. Hieruit blijkt dat diverse pijpenmakers bij Arij in het krijt staan omdat zij tabakspijpen bij hem hebben laten bakken. De potten- en pijpenbakkerij wordt na het overlijden van Arij gecontinueerd door zijn dochter Anna, die was getrouwd met Matthijs Lasonder. Nadat zowel Anna en Matthijs zijn overleden wordt het bedrijf in 1744 voortgezet door Louis Lasonder. Na het overlijden van Louis in het jaar 1760 continueert Cornelis Lasonder de pottenbakkerij. Diverse akten zijn bekend waaruit blijkt dat de pijpenmakers niet tevreden zijn met de bakkosten die door Cornelis worden gehanteerd. De pijpenmakers worden hierdoor steeds ontevredener waardoor de noodzaak voor een nieuwe pijpenbakkerij geboren lijkt te zijn. In het jaar 1783 wordt door Cornelis Roels en Assuerus Jakes een nieuwe pijpenmakerij aan de Scheepmanshaven opgericht. Uit het feit dat de eigenaar van de pottenbakkerij buiten de Veerpoort, Michiel Hellegers, zich vanaf dat moment ook met de productie van tabakspijpen gaat bezig houden, kan opgemaakt worden dat vele tabakspijpenmakers voor het bakken van de tabakspijpen zijn overgestapt naar de pijpenbakkerij van Roels en Jakes op de Scheepmanshaven. Deze veronderstelling lijkt bevestigd

te worden doordat de pottenbakkerij buiten de Veerpoort in 1791 wordt verkocht. In plaats van een pottenbakkerij wordt op deze locatie een zeepziederij begonnen.

Interpretatie

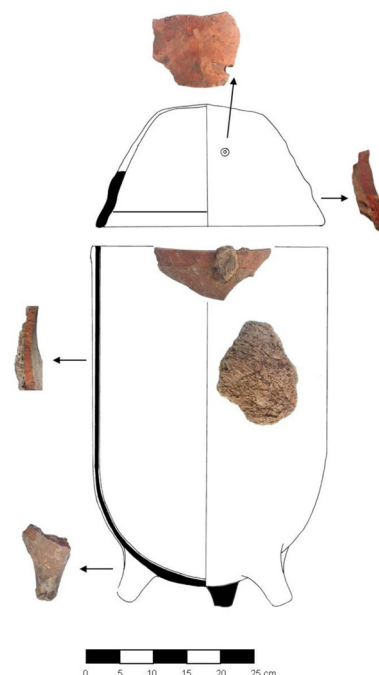
De vraag of en zo ja aan welke specifieke pijpenbakker dit pijpenbakkersafval kan worden toegeschreven kan beantwoord worden op basis van de merken die op de zijmerkpijpen zijn aangebracht. Immers deze merken kunnen aan pijpenmakers worden toegeschreven en van deze pijpenmakers zijn grofweg de productieperioden bekend.¹⁶ Het blijkt dat de aangetroffen tabakspijpen in de periode 1785-1800 gedateerd kunnen worden. De periode dat de pijpenbakkerij aan de Veerpoort niet meer actief was. Het lijkt daarmee aannemelijk dat het afval afkomstig is uit de pijpenbakkerij van Roels en Jakes. Deze pijpenbakkerij van Roels en Jakes lag aan de zuidzijde van de dijk nabij de Scheepmanshaven. Het afval zou dan mogelijk ter egalisering en ter voorbereiding op nieuwbouw op het latere Hooijkaasterrein zijn gestort. Uit het afval kan opgemaakt worden dat vele pijpenmakers hun producten bij deze pijpenbakker lieten bakken. Voor het bakken werden roodbakkende gedraaide pijpenpotten gebruikt (afb. 16). Voor de bescherming van de tabakspijpen werden ongeglazuurde roodbakkende klokvormige kappen toegepast. Uit het ontbreken van trompetten en pijpenringen kan opgemaakt worden dat er geen hulpmiddelen werden gebruikt om de tabakspijpen in de pot te stapelen en te fixeren.

Afb. 14. Massieve pijparden voorwerp (zijaanzicht en doorsnede) waarvan de functie onduidelijk is. (Foto: (c) Jan van Oostveen, <http://kleipijp.home.xs4all.nl>).

Afb. 15. Versinterde bakstenen met een schuin afgesneden kant. Mogelijke restanten van de oven. (Foto: (c) Jan van Oostveen, <http://kleijpjp.home.xs4all.nl>).

Afb. 16. Gereconstrueerde Schoonhovense pijpenpot. (Foto: (c) Jan van Oostveen, <http://kleijpjp.home.xs4all.nl>).

Noten:

- 1 Van Oostveen en Kleijweg, 2009 met aanvullingen op deze publicatie in Van Oostveen en Stam, 2011.
- 2 Van der Meulen en Smeele, 2012.
- 3 Met dank aan dr. Th. Spitzers die het belang van dit materiaal herkende en voor studie ter beschikking heeft gesteld.
- 4 Het terrein wordt begrensd door de Het Kooster, de Korte Dijk en de Molenstraat. Uit het bureauonderzoek dat is uitgevoerd voorafgaand aan de IVO-P is gebleken dat de opgravingslocatie tot in de late middeleeuwen tot een kloosterterrein heeft behoord. Vanaf de late 16de eeuw tot ver in de 19de eeuw hebben op deze locaties stadshuizen gestaan. Hierna ging het terrein tot ver in de 20ste eeuw onderdeel uitmaken van de zilverfabriek van Hooijkaas. Voor het bureauonderzoek zie: Kroes, 2004.
- 5 Een vergelijkbaar beeld wordt uit vondstcomplexen uit 18de eeuws Gorinchem opgemaakt. Ook daar geldt over het algemeen dat de groffe tabakspijpen lokaal zijn vervaardigd en de fijne/porseleinen kwaliteit tabakspijpen uit Gouda werden betrokken. Zie bijv. Van Oostveen, 2015.
- 6 De rondbodempijpen zijn allemaal geglaasd en van een volledige radering rondom de ketelopening voorzien.
- 7 Van Oostveen en Stam, 2011. De hoogte van de bekende Gorinchemse potten bedraagt ongeveer 60 – 72 cm.
- 8 Vooralsnog is onduidelijk hoeveel bakbeurten een pijpenpot gemiddeld mee kon gaan. Op de pijpndag van de stichting PKN in 2014 werd door de pijpenmaker Kees Moerings geschat dat dit toch wel enkele tientallen keren kon zijn.
- 9 Zie Van Oostveen, 2010.
- 10 Van der Meulen, 1992, p. 133.
- 11 Duhamel du Monceau, 1771.
- 12 Van Oostveen en Stam, 2011, p. 17
- 13 Vermeldenswaardig is dat er geen aanwijzingen zijn gevonden dat de potten met schrobbeles werden afgevuld zoals in Gouda wel gebruikelijk was.
- 14 Gegevens over de Schoonhovense pijpen- en pottenbakkerij zijn ontleend aan Van der Meulen en Smeele, 2012.
- 15 Van Oostveen en Kleijweg, 2009, p. 8.
- 16 Van Oostveen en Kleijweg, 2009.

Literatuur:

- Duhamel du Monceau, H.L., 1771. *L'art de faire les pipes à fumer le tabac*. Paris Académie Royale des Sciences, Delatour.
- Kroes, R., 2004. Historisch Bureauonderzoek locatie Hooijkaas Schoonhoven, i.o.v. Maarssens Bouwbedrijf MBB. *ArcheoLogic* rapportage 163. Woerden.
- Meulen, J. van der, J.P. Brinkerink en P. von Hout, 1992. *Tabakspijpenijverheid in Gorinchem*. Leiden.
- Meulen, A. van der en P. Smeele, 2012. *De pottenbakkers van Gouda (1570-1940) en hun betekenis voor de geschiedenis van de Nederlandse keramiek*. Leiden.
- Oostveen, J. van en A. Kleijweg, 2009. *Tabakspijpenijverheid in Schoonhoven*. Leiden.
- Oostveen, J. van, 2010. *Tabakspijpen en pijpenpotten van de opgraving Rosmolensteeg in Gorinchem*. Versie 1.2, Tiel. (Rapport te downloaden via https://www.academia.edu/11159220/Tabakspijpen_en_pijpenpotten_van_de_opgraving_Rosmolensteeg_in_Gorinchem)
- Oostveen, J. van en R. Stam, 2011. *Productiecentra van Nederlandse kleipijpen*. Leiden.
- Oostveen, J. van, 2015. *Tabakspijpen van de Arkelse Onderweg 46 te Gorinchem*. Versie 1.1, Tiel. (Rapportage is te downloaden via https://www.academia.edu/9992272/Tabakspijpen_van_de_Arkelse_Onderweg_46_te_Gorinchem)

Afval van een Schoonhovense pijpenbakker / Waste from a pipe baker in Schoonhoven

Jan van Oostveen

Through recent archaeological and historical research new insights have emerged regarding the pipe makers in Schoonhoven. The historical data shows that, in 1691, Reijnier van Duijn from Gouda developed initiatives to fire clay tobacco pipes in Schoonhoven. His ideas were realized by Arij van Duijn in 1700 and it seems that this is the base for the mass clay pipe production in the second half of the 18th century in Schoonhoven. Mainly because of the (high) firing charges of the successive owners of the kiln there was a reason for Cornelis Roels en Assurus Jakes to found a new pipe firing facility in 1783. Fragments of saggars and accompanying lids were excavated in 2011. These unglazed (redware) fragments are attributed to the pipe bakery of Roels and Jakes. According to the makers marks on the bowls of the unsmoked excavated clay pipes it can be concluded that pipes of at least 17 pipe makers from Schoonhoven were fired by Roels and Jakes. Heelless pipes from Schoonhoven were, until these times, rare. Within this find of at least 162 excavated pipes almost 25% were of this (heelless) type. These pipes are adorned with famous (Gouda) marks like the 16 crowned, 16 uncrowned and BVB. So far it is unclear who has manufactured these pipes so there are still things to discover regarding the Schoonhoven clay pipe manufactory.

